260806 ـ اضافۀ لفظ «کریم» در دعای شب قدر ثابت نیست

سوال

در صحیح ترمذی شیخ آلبانی رحمه الله آمده است: قتیبه ما را حدیث گفت که جعفر بن سلیمان الضبعی ما را حدیث گفت از کهمس بن الحسن از عبدالله بن بریدة از عائشه که گفت: گفتم ای رسول خدا! اگر دانستم که چه شبی شبِ قدر است در آن شب چه بگویم؟ فرمود: بگو: اللهم إنك عفو كريم تحب العفو، فاعف عني. شیخ اینجا حکم بر صحت این روایت داده و می‌گوید: صحیح است. اما شیخ آلبانی در السلسلة الصحيحة بیان کرده که اضافۀ لفظ کریم در این دعا از سوی یکی از ناسخان است. بنابراین آیا شیخ در صحیح ترمذی متوجه این مسئله نشده یا آنکه واقعا این اضافه نزد وی صحیح است و اگر این لفظ نزد ایشان ثابت نیست چرا در صحیح ترمذی به آن اشاره نکرده است؟

پاسخ مفصل

الحمدلله.

شیخ آلبانی در تحقیق و نقد تلاش و اجتهاد می‌کند اما ایشان نیز مانند دیگر علما و محققان دچار سهو و خطا می‌شوند و این هیچ زیانی به ایشان وارد نمی‌سازد بلکه به اذن الله برای این تلاش اجر می‌برد و این از وسعت کرم الله تعالی و لطف او به علما و فقها است که آنان را برای خطا یک اجر و برای رای صحیح دو اجر عطا می‌کند. مهم آن است که پژوهشگران و طالبان علم از روش صحیح در پژوهش و تحریر بهره برند و تقلید یا جایگاه یک عالم باعث نشود از مراجعۀ دلیل و تحریر مسائل خودداری کنند زیرا علم اساسا موضوعی و بی‌طرف است و جز با جستجوی حقیقی حاصل نمی‌شود و هیچگاه نزد نامهای اشخاص خاصی از علمای بزرگوار ـ هر چه مقام والایی داشته باشند ـ متوقف نمی‌گردد.

برای همین می‌گوییم: شیخ آلبانی ـ رحمه الله ـ فراموش کرده‌اند که به خطای افزودن لفظ کریم در دعای لیلة القدر در این روایت اشاره کنند زیرا این حدیث از طرق بسیاری روایت شده که اصحاب جوامع و سنن و مسانید آن را تخریج کرده‌اند اما هیچیک به اضافۀ لفظ کریم اشاره نکرده‌اند و تنها همان دعای مشهور اللهم إنك عفو تحب العفو فاعف عني را آورده‌اند.

این سهو در کتاب صحیح ترمذی به شمارۀ (۳۵۱۳) رخ داده است.

ولی در سلسلة الأحاديث الصحيحة که پژوهشگران متفقند تلاش شیخ در این کتاب دقیق‌تر و عمیق‌تر از سلسلۀ دیگر ایشان صحيح السنن و ضعيف السنن است شیخ به خطای افزودن این لفظ اشاره کرده و گفته‌اند:

«در سنن ترمذی بعد از لفظ عَفُو لفظ کریم هم اضافه آمده است! اما این لفظ در هیچ یک از منابع متقدم و نه منابعی که از آنها نقل کرده نیست و ظاهرا از سوی برخی ناسخان یا چاپ کنندگان افزوده شده زیرا در چاپ هندی سنن ترمذی که شرح تحفة الأحوذی مبارکفوری (۴/ ۲۶۴) بر آن است و نه غیر آن، وارد نشده است.

چیزی که بر آن تاکید می‌کند این است که نسائی در برخی روایات، این روایت را از همان طریقی آورده که ترمذی آورده و هر دو از شیخشان قتیبة بن سعید با سند او نقل کرده‌اند اما این اضافه نزد نسائی نیست.

همینطور این اضافه در رسالهٔ برادر فاضلمان علی الحلبی علم الیوم واللیلة ابن سنی (۲۰۲) آمده اما نزد ابن سنی که آن را از شیخش نسائی ـ چنانکه گذشت ـ از قتیبه روایت کرده و سپس آن را به ترمذی و دیگران نسبت داده است! در فن تخریج شایسته آن است که اضافه چنانکه امروزه مرسوم است بین دو [ ] قرار گیرد و هشدار داده شود که این از افراد ترمذی است، اما مقتضای تحقیق آن است که هرگز این لفظ ذکر نشود مگر برای بیان آنکه اصلی ندارد، برای همین لازم شد که به این مورد اشاره شود» (سلسلة الأحادیث الصحیحة: ۱۳/ ۱۴۰).

از همین روی برخی از پژوهشگران این حکم آلبانی در سلسلة الأحادیث الصحیحة را برگشتی صریح از سوی شیخ آلبانی از تصحیح این اضافه در صحیح ترمذی می‌دانند.

اما در هر حال چه این را یک برگشت از سوی ایشان بدانیم یا یک تقریر مستقل از تقریر نخست، مهم این است که ایشان اینجا به صواب رسیده و از خطا دوری کرده.

ظاهرا این افزوده از برخی نسخه‌های کتب حدیث ـ و نه از روایات خود حدیث ـ به زبان مردم راه یافته، به این معنای که علمایی که اضافهٔ لفظ کریم را نقل کرده‌اند از آن روی چنین کرده‌اند که نسخه‌هایی خطی را با اضافهٔ لفظ کریم یافته‌اند چنانکه محققان در چاپ مسند امام احمد (۴۲/ ۲۳۶) توسط موسسهٔ الرساله گفته‌اند: «در (ق) عفُوّ کریم. و (ق) اشاره به نسخه‌ای خطی است که به آن مراجعه کرده‌اند. مراجعه کنید به مقدمهٔ آنان (۱/ ۱۰۴). و همینطور محققان چاپ مکنز (۱۱/ ۶۱۱۸، شمارهٔ ۲۶۰۲۱) گفته‌اند: در (ق) عفو کریم آمده است، اما آنچه ما اثبات کردیم از بقیهٔ نسخه‌ها است.

از همین جا بوده که بسیاری از علما در کتاب‌هایشان این اضافه را نقل کرده‌اند، مانند ابن اثیر در جامع الأصول (۴/ ۳۲۴) و عمرانی در البیان في المذهب الشافعي (۳/ ۵۶۸) و خازن در بدائع الفوائد (۲/ ۱۴۳) و خطیب شربینی در الإقناع في حل ألفاظ أبي شجاع (۱/ ۲۴۷) و امیر صنعانی در التحبیر لإیضاح معاني التیسیر (۴/ ۲۶۸) و طحاوی در حاشیة علی مراقي الفلاح شرح نور الإیضاح (۴۰۱).

همهٔ آنان لفظ کریم را به همین شکل و بدون سند نقل می‌کنند و برخی آن را به سنن ترمذی ارجاع می‌دهند و این بر فرض دقیق بودن نسخه‌های خطی این مراجع است.

اما ما امروزه شکی در این نداریم که این اضافه نه از اصل حدیث و نه از متن آن است زیرا در ده‌ها کتاب مسند و روایت شده این نص بدون این اضافه آمده است. ما به چاپ‌های پرشمار تحقیق شده بر اساس نسخه‌های خطی سنن ترمذی مراجعه کردیم و در آن هیچ اشاره‌ای به این اضافه ندیدیم؛ برای مثال: چاپی که با تحقیق بشار عواد (۵/ ۴۹۰) انجام شده و چاپ دیگر با تحقیق شعیب ارناووط (۶/ ۱۱۹).

والله اعلم